

УДК: 124.5

Юшкевич Ю. С.

МОРФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ АКСІОСФЕРИ ОСВІТИ

У статті проаналізовано різні підходи до класифікації цінностей, їх визначальна роль у системі освіти та формуванні особистості.

Ключові слова: *цінність, об'єктивні та суб'єктивні цінності, освіта, аксіосфера освіти, гуманістичні цінності освіти.*

В статье проанализированы различные подходы к классификации ценностей, их определяющая роль в системе образования и формировании личности.

Ключевые слова: *ценность, объективные и субъективные ценности, образование, аксиосфера образования, гуманистические ценности образования.*

The article explores different approaches to the classification of values, their crucial role in the education system and in formation of personality.

Key words: *value, objective and subjective values, education, axiosphere of education, humanistic values of education.*

Ми живемо в часи не лише хронологічної зміни епох, а й динамічної зміни структури і якості людської цивілізації. Визначальними тут є процеси глобалізації, трансформації, інформатизації, демократизації, індивідуалізації тощо. Саме в Україні, як зазначає Є. Р. Борінштейн, соціокультурна трансформація проходить „високоактивно” та „нестабільно” і характеризується конфліктністю. У процесі зміни соціокультурних парадигм, у першу чергу, виникає конфлікт цінностей, який, на думку автора, „спричинений тим, що внаслідок трансформаційних процесів існуюча ціннісно-нормативна система стає неадекватною новим умовам і соціальним відносинам. В той же час побудова нової системи цінностей є досить складним і відносно довгим у часі процесом. Конфлікт між старими, добре засвоєними цінностями, і новими, які тільки-но починають вимальовуватися, призводить до стану аномії” [2, с. 87].

Під час ідеологічної, економічної, правової, адміністративної трансформації та зміни повсякденних культурних практик виникає „нова соціокультурна реальність”, важливими рисами якої є „переоцінка цінностей і формування їх нової ієрархії” [2, с. 190]. Саме ці проблеми обумовили мету нашої статті – аналіз поняття „цінність” та його визначальної ролі у системі освіти та формуванні особистості.

Поняття „цінність”, так само як і наука „аксіологія”, останнім часом стало дуже популярним. Не дивлячись на те, що аксіологія є найбільш молодую сферою філософського знання, що сформувалась як наука лише наприкінці ХІХ сторіччя, аксіологічний вимір притаманний майже всім сферам людського буття. Дослідженням поняття „цінність” та впливом духовної культури на формування життєвих цінностей займались такі видатні науковці як Б. С. Гершунський, А. Я. Гуревич, І. А. Зязюн, М. С. Каган, В. Г. Кремінь, В. С. Лутай, М. А. Розов, П. А. Сорокін та інші.

Поняття „цінність” взаємопов’язане з поняттям „ціннісна орієнтація”, але ці дві категорії мають різний зміст. Деякі дослідники вважають, що цінність – об’єктивна категорія, а ціннісна орієнтація – суб’єктивна. Однак питання щодо об’єктивності чи суб’єктивності поняття „цінність” серед науковців і досі залишається невирішеним. Представників вітчизняної науки в плані розуміння цього питання можна поділити на два різних напрямки. Представники першого з них – М. В. Дьомін, А. М. Коршунов, В. В. Крюков, В. Л. Осовський, Є. А. Подольська та інші – вважають, що цінність є об’єктивною властивістю речі, закладеною у ній самій. З іншої точки зору, цінність є лише загальним уявленням про благо, до якого більш за все прагне людина, вона є ціллю та ідеалом, що формується у її свідомості. Цю позицію підтримують О. М. Бакурадзе, А. Г. Здравомислов, І. С. Нарський, І. М. Попова, В. Б. Моін, Є. В. Золотухіна-Аболіна, Я. А. Розін.

Відомий російський дослідник В. К. Шохін у своїй монографії „Философия ценностей и ранняя аксиологическая мысль” наголошує на тому, що поняття „цінність” має суб’єктивний характер, тобто воно виникає лише у

співвідношенні з суб'єктом, з його оцінкою чогось. На його погляд, античне поняття „Благо” не можна підводити під категорію цінність, тому що воно належить до сфери онтології, а „цінність” носить скоріше гносеологічний характер [19, с. 101].

Але існує і інша точка зору, якої дотримуємося і ми, полягає вона в тому, що цінність носить суб'єктивно-об'єктивний характер. Цю позицію умовно будемо вважати „поміркованою”. М. М. Підлісний та В. І. Шубін пов'язують одночасне існування як об'єктивних, так і суб'єктивних цінностей з проблемою існування абсолютних та відносних цінностей [12, с. 52-53]. На їх думку, є цінності, які ми не можемо віднести до „царства значимостей”, вони носять „об'єктивний характер, незалежний від безпосередньої свідомості особистості”, і це саме ті „абсолютні вищі цінності”, які ми називаємо „вічними”. У свою чергу, існують цінності, при розумінні яких ми „виходимо з категорії значимості для потреб та інтересів особистості”; тобто наша свідомість визначає як цінність те, що може задовольнити ту чи іншу потребу людини.

Серед науковців, окрім проблеми суб'єктивності чи об'єктивності категорії „цінність”, виникає полеміка щодо існування так званих „позитивних” та „негативних” цінностей. Такі дослідники як В. А. Василенко, О. Г. Дробницький, Н. В. Мотрошилова, В. В. Гречаний, Л. Н. Столович, М. В. Дьомін та інші класифікують цінності як позитивні та негативні, виходячи з відповідної значимості предметів і явищ для життєдіяльності людини. Саме таке визначення цінностей дається в більшості філософських енциклопедій та словників: „Ценности – специфически социальные определения объектов окружающего мира, выявляющие их положительное или отрицательное значение для человека и общества (благо, добро и зло, прекрасное и безобразное, заключенные в явлениях общественной жизни и природы)” [18, с. 407]; „Ценность - философское и социологическое понятие, обозначающее... положительную или отрицательную значимость какого-либо объекта...” [17, с. 462]; А. К. Ричков та Б. Л. Яшин підтримують цю точку зору і такі поняття як добро, здоров'я, життя, справедливість, свободу, гармонію, прекрасне відносять

до позитивних цінностей, а зло, хворобу, смерть, несвободу, несправедливість, потворне відповідно – до негативних цінностей [14, с. 444]; А. А. Івін, окрім позитивних та негативних цінностей, виділяє ще й нейтральні цінності [6, с. 13].

У свою чергу, науковці, які співвідносять цінність лише з прогресивною лінією суспільного розвитку, а саме – І. Г. Афанасьєва, С. Ф. Анісімов, Ю. Д. Гранін, А. М. Коршунов, С. І. Попов, В. П. Тугаринов та інші – вважають, що цінність може мати лише позитивну характеристику. Так, В. І. Єфімов та В. М. Таланов у своїй монографії „Общечеловеческие ценности”, присвяченій проблемам загальнолюдських цінностей, їх місцю та ролі у сучасному суспільстві, виступають з критикою виділення негативних, нейтральних, квазі-, псевдо- та анти- цінностей і наголошують на тому, що цінністю може бути лише те, що є позитивним для людини, суспільства, держави, людства [5]. В. П. Тугарінов теж виступає проти такого розмаїття класифікацій поняття цінність і обґрунтовує це тим, що за допомогою заперечної частки „анти” створюються лише поняття, що не носять оціночного характеру; крім того, він підкреслював, що „сказать „антиценности” – значит признать за „отрицательными ценностями” достоинства ценностей, что явно неправильно. ... Вещь или явление можно ценить или не ценить. Третьего не дано. Поэтому мы будем употреблять понятия ценности и неценности” [16, с. 260].

На наш погляд, співвіднесеними між собою є не лише суб’єктивні та об’єктивні, абсолютні та відносні цінності, про що йшла мова раніше, а й позитивні та негативні цінності. Якщо поняття „цінність” є суб’єктивною та відносною категорією, тобто визначається через „оцінку” суб’єктом навколишнього світу, то тут ми дійсно можемо погодитись з В. К. Шохінім і його гносеологічним забарвленням поняття „цінність” і тоді можливе визначення цінності як позитивної чи негативної. Але якщо мова йде про абсолютні, „вищі”, об’єктивно існуючі цінності, що відносяться до сфери онтології, то такі цінності можуть виступати тільки позитивними або бути „нецінностями”. Що стосується обґрунтування існування позитивних та

негативних цінностей М. М. Підлісним та В.І. Шубіним [12, с. 52], які наголошують на тому, що негативні цінності є цінностями саме в силу того, що допомагають утвердити іншу цінність як безумовно позитивну та вищу, то ми вважаємо цю позицію недостатньо аргументованою.

Транслятором найважливіших та історично сталих норм і цінностей буття виступає освіта, яка з категорії національних інтересів високорозвинених країн переходить у категорію світових пріоритетів; вона відіграє вирішальну роль в контексті тих соціокультурних змін, котрі переживає сучасний світ. При цьому, як зазначає Є. Р. Борінштейн, саме молода людина, що отримує освіту, виступає „одним із основних творчих учасників соціотрансформаційного процесу” [2, с. 192]. Завдання освіти полягає у забезпеченні засвоєння особистістю універсальних цінностей суспільства таким чином, щоб аксіологічні орієнтири окремого індивіду стали регуляторами соціальної поведінки людей в цілому [8, с. 34].

Ціннісний потенціал освіти є особливим предметом дослідження в межах філософії освіти. Найбільш вагомий внесок у розробку цієї молоді науки зробили В. П. Андрущенко, Є. Р. Борінштейн, С. К. Булдаков, Г. І. Геращенко, Б. С. Гершунський, В. Н. Гончарова, В. Т. Гуляєва, І. Д. Денисенко, Є. І. Добрянська, О. В. Долженко, І. В. Єршова-Бабенко, І. А. Зязюн, А. І. Кавалеров, С. Ф. Клепко, Н. С. Корабльова, В. Г. Кремень, С. Б. Кримський, М. В. Кузьмін, В. Г. Кузь, В. В. Кумарін, В. С. Лутай, Ф. Т. Михайлов, Н. Г. Ничкало, О. П. Огурцов, Н. П. Піщулін, О. П. Пунченко, І. О. Радіонова, В. М. Розін, Н. С. Розов, М. І. Романенко, Ю. І. Терещенко, В. В. Тринкін, Х. Г. Тхагапсоев, Н. Н. Пахомов, Ю. Б. Тупталов, В. Д. Шадріков, П. Г. Щедровицький, В. І. Шинкарук та інші.

Цінності, що притаманні освітньому простору, прийнято називати „аксіосферою освіти” за аналогією з поняттям „аксіосфера культури”, яке було запропоноване Л. Столовичем для позначення єдності різних проявів ціннісної свідомості людини та знайшло подальшу ґрунтовну розробку у дослідженнях

відомого російського вченого М. С. Кагана, зокрема – у його роботі „Философская теория ценностей” [7, с. 10].

Досвід осмислення і вирішення головних проблем сучасної освіти та визначення оптимального шляху розвитку системи освіти України в європейському контексті представлено у монографії С. Ф. Клепка „Філософія освіти в європейському контексті”, в якій він, розкриваючи основні поняття сучасної філософії освіти, зазначає, що освіта як система характеризується чотирма визначальними групами цінностей.

По-перше, це внутрішні цінності функціонування освіти – цінності викладачів та цінності, покладені в основу навчальної діяльності учнів, серед яких головною є цінність індивідуальності учнів або запити суспільства.

По-друге, це зовнішні цінності, що визначаються економічними цінностями освіти, її здатністю забезпечувати функціонування соціально-професійної структури суспільства і які можна вважати „нав’язаними” освіті з боку суспільства.

По-третє, це інструментальні цінності освіти, що залежать від надбання особистістю соціального, інтелектуального та символічного капіталу. Так, залежність оплати праці від рівня та якості освіти є матеріальною цінністю освіти; коли ж освіта є чинником соціальної мобільності, вибору видів та сфер професійної діяльності - це є соціальною цінністю освіти; крім цього, освіта є засобом та інструментом підвищення соціального статусу – це статусно-престижна цінність.

По-четверте, в освіті існують цінності, пов’язані з самовизначенням кожної окремої людини у світоглядному просторі, що супроводжується формуванням у неї власних цінностей у формі життєвих цілей, інтересів, прагнень, потреб тощо. Таким чином, формується вільна та відповідальна особистість з власними світоглядними установками, поглядами та цінностями загальнолюдського характеру.

С. Ф. Клепка підкреслює, що саме в межах цієї „системи координат”, якою є вище перелічені групи цінностей освіти, вони розширюються,

конкретизуються та довизначаються, а освіта в цілому постає ціннісним поняттям [9, с. 111-112].

Н. О. Ткачова у своїй монографії „Історія розвитку цінностей в освіті” проаналізувала різні підходи до розкриття сутності поняття „цінність”, обґрунтувала роль і місце цінностей в освіті, висвітлила історичний розвиток освітніх цінностей у європейській та вітчизняній науковій думці. Вона дає наступне визначення поняття „освітні цінності”: „Це система соціальних норм, концептуальних ідей, значень, смислів, ідеалів, що відображає провідні гуманістичні пріоритети суспільства та виступає головним орієнтиром для розвитку освітньої системи в цілому” [15, с. 406]. Н. О. Ткачова виділяє, в першу чергу, інструментальні цінності освіти, тобто цінності-засоби, за допомогою яких можливо досягнути визначених фундаментальних цінностей. По-друге, вона наголошує на існуванні специфічних цінностей освіти, що мають значення тільки в межах навчально-виховного процесу. Таким чином, визначаючи аксіосферу освіти як сукупність цих двох видів освітніх цінностей, Н. О. Ткачова констатує, що реалізація аксіологічної складової освіти сприяє формуванню власної системи цінностей у молодих людей.

Н. Е. Гусинський та Ю. І. Турчанінова наголошують на тому, що усі цінності освіти можна поділити на цінності збереження – консерватизму – та цінності перетворення – розвитку та росту [4, с. 141]. Так, у сучасній українській філософії освіти, поряд з орієнтацією на збереження консервативних цінностей, також розвивається підхід, який в якості центральних у сфері освіти розглядає антропоцентристські, демократичні та національні цінності. Представником ліберального напрямку в освіті можна вважати В. П. Кременя, який у монографії „Філософія людиноцентризму в освітньому просторі” зазначає, що в сучасних умовах техногенної цивілізації виникла загроза існуванню людини і саме тому сучасне суспільство повинне перейти до нової парадигми розвитку, де саме людина, а не економіка або технології буде метою та сенсом прогресу, тобто – до людиноцентризму. „Людиноцентризм – нова стратегія поступу суспільства, в основі якої – не

накопичення матеріальних благ і цінностей, а орієнтація на цінності духовні, на знання, культуру, науку, без яких життя втрачає смисл і перспективу” [10, с. 9]. На думку В. П. Кременя, до аксіосфери освіти входять такі цінності як інновація та творчість. Він зазначає, що „творчість, інновації, креативна діяльність є невід’ємними характеристиками творчої особистості, формування якої сьогодні є стратегічною метою освіти” [10, с. 296].

Також В. О. Огнев’юк у монографії „Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку”, зазначаючи, що в умовах трансформації сучасного українського суспільства не політичні сили, не релігія, не інтелігенція, не засоби масової інформації, в силу своєї комерціалізації та роз’єднаності, а саме освіта має найбільші можливості впливати на формування духовного світу та цінностей особистості, підкреслює, що для цього сама освіта повинна змінити свої цінності. Повинно змінитися ставлення до людини, яка має стати змістом сучасної освіти. При цьому, на думку автора, коли „в освітянському середовищі України відбувається процес осмислення нових завдань, цілей, цінностей і якості освіти в контексті її людиновимірності й людиноспрямованості” [11, с. 369], необхідно виробити не лише людиноцентричну парадигму розвитку освіти, а сформувані „людинобіосфероцентричне” мислення, що передбачає співвіднесення людини із „особистим світом, світом природи, світом суспільства й світом культури” [11, с. 374]. Ми погоджуємося з думкою В. О. Огнев’юка, що для реалізації нової людинобіосфероцентричної парадигми освіти не лише освіта повинна утверджувати ті цінності, які є визначальними для розвитку суспільства, а й суспільство має розглядати людину як вищу цінність.

Таким чином, слід зазначити, що в умовах глобалізації соціальних та культурних процесів, розвитку інформаційної цивілізації вимогою часу є переорієнтація сучасного суспільства на гуманізм, який визнає людину найвищою цінністю серед інших соціальних пріоритетів. Для досягнення цього необхідно здійснити поворот до нової парадигми розвитку освіти, стрижнем якої є гуманітаризація.

У цьому контексті важливим є дослідження Н. С. Розова, котрий окремо виділяє та аналізує цінності гуманітарної освіти [13, с. 195-200]. Першою і основною освітньою цінністю він вважає відповідальність за загальнозначимі цінності. Ми можемо погодитись з цим тому, що, незалежно від тих змін, які відбуваються в сучасному українському суспільстві та системі освіти, не дивлячись на те, що сучасна людина спрямована на свободу, самовизначення та самоактуалізацію, освіта повинна формувати таку особистість, яка завжди пріоритетним для себе буде вважати збереження загальнозначимих, точніше, виходячи з гуманістичної спрямованості сучасної освіти – загальнолюдських цінностей.

Згідно з Н. С. Розовим, наступною визначальною цінністю освіти є вільне самовизначення кожної людини, тобто забезпечення умов для її власного самоствердження у світоглядному просторі. Дійсно, не слід недооцінювати значення освіти у формуванні аксіосфери окремого індивіду, його цілей та мотивів, але, на нашу думку, вона повинна бути підпорядкована меті збереження загальнозначимих цінностей. Тобто освіта повинна впливати на особистість таким чином, щоб загальнолюдські цінності не за яких умов не відходили на другий план по відношенню до суб'єктивних цінностей індивіда.

Третьою освітньою цінністю, на якій наголошує Н. С. Розов, є особистісна самоактуалізація у культурі та житті. В цьому контексті освіта має спиратись на особистісний індивідуальний підхід до кожної людини, що дозволить уникнути протиріччя, яке може виникнути у процесі соціалізації особистості, яка усвідомлює загальнолюдські цінності і формує власні. Це має допомогти індивіду знайти своє місце у культурі, житті та опанованій ним професії.

Четвертою освітньою цінністю Н. С. Розов вважає загальнокультурну компетентність. На думку автора, лише ту людину можна вважати культурно компетентною, яка може адекватно осмислити, знайти правильне рішення та комунікативний вираз у ситуації, що не обмежується лише її професійними інтересами.

На погляд академіка та доктора педагогічних наук Б. С. Гершунського, найвищим ціннісним та цільовим компонентом у структурі освіти є „менталітет”. Освіта, незалежно від рівня та профілю учбового закладу, повинна виконувати наступні завдання:

- транслювати від покоління до покоління та закріплювати в кожному наступному з них найбільш стабільні духовні, світоглядні та культурні цінності соціуму, які є базисом для формування його специфічного менталітету;

- збагачувати індивідуальні та суспільні ментальні якості даного соціуму загальнолюдськими моральними цінностями, які сприяють духовній конвергенції та діалогу культур; тобто мова йде про гармонійне включення в освітньо-виховний процес культурно-світоглядних цінностей даного соціуму і світової цивілізації в цілому, що найбільш сприяють формуванню менталітету;

- корегувати та перетворювати при необхідності ціннісні життєві орієнтири, які на особистісному та суспільному рівнях визначають поведінку людей, спрямовують та концентрують їх „ментальну енергію” на досягнення цілей, які повинні відповідати вищим моральним цінностям прогресуючої людської цивілізації [3, с. 179].

На думку І. В. Бичко, виходячи зі специфіки ментальності українського народу, не можна застосовувати до вітчизняної освіти моделі розвитку інших держав, таких як Японія, США або Англія, що не відповідають особливостям українського суспільства: „...українці потребують своєї оригінальної – національної – „моделі” соціально-економічного, політичного і т. п. розвитку, яка б відповідала українському національному характерові, українському менталітету” [1, с. 63]. Він наголошує на тому, що специфічною рисою української ментальності завжди було емоційно-почуттєве сприйняття дійсності, орієнтація на сприйняття навколишнього світу через серце, звернення людини до природи, поєднання з нею, а українська освіта, в свою чергу, завжди характеризувалася гуманітарною спрямованістю. Так, у Києво-Могилянській академії чотири роки навчання становила загальноосвітня підготовка (граматика, арифметика, геометрія, музика), рік – риторика і

поетика, чотири роки – філософія і, нарешті, останні чотири роки – теологія [1, с. 63].

Отже, виходячи з соціальних та економічних потреб українського суспільства, необхідності утвердження ліберальних, навіть екзистенціальних цінностей у сучасній українській освіті, вона має формувати всебічно розвинену креативну особистість, носія загальнолюдських духовних цінностей, здатну до самопізнання, конструктивного діалогу, прийняття відповідальних рішень. Це може бути забезпечено лише на основі гуманітаризації сучасного освітнього простору, оскільки саме гуманітарне знання орієнтоване на внутрішній світ особистості. Тим самим може бути реалізовано збереження національного виміру освіти і, разом з тим – повноцінне входження у загальнолюдську спільноту. Тому, на нашу думку, тенденція до зменшення обсягу годин, відведених на викладання гуманітарних дисциплін у ВНЗ, має викликати обґрунтоване занепокоєння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бичко І. Українська ментальність і проблеми гуманітаризації національної вищої освіти / І. Бичко // Розбудова держави, 1993 №3. – С. 58-63.
2. Борінштейн Є. Р. Особливості соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства: [монографія] / Борінштейн Є. Р. – Одеса : Астропринт, 2004. – 400 с.
3. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века : учебное пособие для самообразования / Гершунский Б. С. – изд. 2-е, переработанное и дополненное. – М.: Педагогическое общество России, 2002. – 512 с.
4. Гусинский Э. Н., Турчанинова Ю. И. Введение в философию образования / Гусинский Э. Н., Турчанинова Ю. И. – М. : Логос, 2003. – 248 с.
5. Ефимов В. И. Общечеловеческие ценности : монография [Електронний ресурс] / Ефимов В. И., Таланов В. М. – Режим доступу: <http://www.rae.ru/monographs/97>.
6. Ивин А. А. Основания логики оценок. / Ивин А. А. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 230 с.

7. Каган М. С. Философская теория ценности / Каган М. С. – Санкт-Петербург : ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 205 с.
8. Кадієвська І. А. Гуманістичні цінності освіти в контексті глобалізації суспільства : [монографія] / Кадієвська І. А. – Одеса: Астропринт, 2010. – 176 с.
9. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті / Клепко С. Ф. – Полтава : ПОППО, 2006. – 328 с.
10. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К. : Т-во „Знання” України, 2010. – 520 с.
11. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку / Огнев'юк В. О. – К. : Знання України, 2003. – 450 с.
12. Підлісний М. М. Цінності та буття особистості : [монографія] / Підлісний М. М., Шубін В. І. – Дніпропетровськ : ДДФА, 2005. – 128 с.
13. Розов Н. С. Ценности в проблемном мире : философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии. / Розов Н. С. – Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1998. – 292 с.
14. Рычков А. К., Яшин Б. Л. Философия : учебник для студентов вузов / Рычков А. К., Яшин Б. Л. – М. : Элит, 2005. – 480 с.
15. Ткачова Н. О. Історія розвитку цінностей в освіті : [монографія] / Ткачова Н. О. – Харків : Видавничий центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. – 423 с.
16. Тугаринов В. П. Избранные философские труды / Тугаринов В. П. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1983. – 344 с.
17. Философская энциклопедия : в 5-ти т. / [гл. ред. Ф. В. Константинов]. – М. : Советская энциклопедия, 1970. – Т. 5. – 740 с.
18. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1980. – 444 с.
19. Шохин В. К. Философия ценностей и ранняя аксиологическая мысль : [монографія] / В. К. Шохін – М. : Изд-во РУДН, 2006. – 457 с.
20. Янкина Н. В. Аксиосфера и образование [Электронный ресурс] / Янкина Н. В. – Режим доступа: <http://www.orenport.ru/axiology/?doc=5>.